

تحلیل محتوای کتاب فارسی هفتم از حیث توجه به مسئولیت پذیری و خودباوری

محدثه هاشمی^۱

چکیده

هدف پژوهش حاضر تحلیل محتوای کتاب فارسی پایه هفتم از منظر توجه به دو مقوله مسئولیت پذیری و خودباوری است. جامعه آماری این پژوهش کل کتاب فارسی پایه هفتم است و کل جامعه به عنوان نمونه آماری در نظر گرفته شده است. تحلیل محتوای پژوهش حاضر، به صورت کمی و کیفی با روش کدگذاری قیاسی و طبقه‌بندی داده‌ها انجام گرفته و واحد تحلیل آن سطر بوده است. برای رسیدن به پایایی، بخش‌هایی از کتاب توسط دو کدگذار، کدگذاری گردید و روایی آن هم با درگیری طولانی مدت پژوهشگر با پژوهش صورت پذیرفت. در این پژوهش مشخص شد که کمتر از نیمی از کتاب به مسئولیت پذیری و خودباوری توجه کرده است که البته از بین این دو مقوله مسئولیت پذیری مورد توجه بیشتری قرار گرفته است. از بین ریزمؤلفه‌های مسئولیت پذیری، به وظیفه‌شناسی بیشترین و به بهانه نیابردن کمترین توجه صورت گرفته است و در بین ریزمؤلفه‌های خودباوری، به مثبت اندیشی بیش‌ترین و به حس رضایت از خود، کم‌ترین میزان توجه شده است.

کلیدواژه‌ها: تحلیل محتوا، کتاب فارسی هفتم، مسئولیت پذیری، خودباوری

^۱اداره آموزش و پرورش استان مازندران seyedemohadesehashemi@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۸/۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۱۰

مقدمه

کتاب درسی آموزش عمومی کتاب‌هایی هستند که براساس برنامه درسی خاص و با هدف معینی از سوی مراجع دارای صلاحیت آموزش و پرورش به تصویب می‌رسند. این کتاب‌ها در چارچوب زمانی معین و متناسب با پایه، رشته و شرایط ذهنی و سنی فراگیران تالیف، چاپ و در کلاس‌های رسمی واحدهای آموزشی تدریس می‌شوند (بختیاری، ۱۳۹۱: ۴۴). از اهداف کتاب درسی می‌توان به این امر اشاره کرد که هر برنامه درسی، در صدد تغییراتی در رفتار فراگیران است که این تغییرات همان هدف‌های برنامه درسی هستند؛ بنابراین یکی از ضروری‌ترین اقدامات در تالیف کتاب درسی تعیین ویژگی‌ها، مشخصات و سطح دانش فراگیران است (همان، ۴۹-۵۰). با توجه به اینکه فراگیران دوره متوسطه اول در دوره‌ای قرار دارند که برخی از خصوصیات و ویژگی‌های نوجوانی در وجود آن‌ها در حال شکل‌گیری است، بنابراین نیاز به یادگیری برخی اصول برای آنها ضروری است. از جمله این موارد می‌توان به یادگیری مسئولیت‌پذیری اشاره کرد. باید در نظر داشت که نوجوانی زمان مهمی برای یادگیری مسئولیت‌پذیری محسوب می‌شود؛ زیرا در این دوران نیاز به استقلال طلبی در فرد نمود پیدا می‌کند و احتیاج به خودباوری حس می‌شود تا فرد بتواند مسئولیت‌های مهم را برعهده گیرد و سرنوشت خود را رقم بزند. از آنجایی که مسئولیت‌پذیری یک امر اکتسابی و قابل آموزش است؛ چه بسا بهتر است که نوجوان در خلال کتاب‌های درسی خود با این مقوله آشنا شود.

دانش‌آموزان پایه هفتم در آغاز دوره نوجوانی قرار دارند و این دوره برای آنها بسیار حیاتی است؛ بنابراین خوب است که کتاب‌ها از پایه هفتم و آغاز نوجوانی به سمت و سوی ویژگی‌های قابل اکتساب نوجوان گرایش یابند. از آنجایی که همیشه ادبیات با اشعار و متون حکمت‌آموز خود، یک کتاب اثرگذار بر دانش‌آموزان است، این مسئله پیش می‌آید که کتاب فارسی هفتم تا چه میزان مسائل مربوط به مسئولیت‌پذیری و خودباوری را برای دانش‌آموزانی که در آغاز نوجوانی هستند، در خود گنجانده است و تعلیم می‌دهد؛ بنابراین در این مقاله به تحلیل محتوای کتاب فارسی هفتم از حیث توجه به مسئولیت‌پذیری و خودباوری پرداخته می‌شود تا میزان وجود این مقوله‌ها در این کتاب بررسی شود. در این پژوهش اهداف زیر مورد توجه قرار خواهند گرفت:

۱. تحلیل میزان توجه کتاب فارسی هفتم به مسئولیت‌پذیری و خودباوری
۲. بررسی بیش‌ترین و کم‌ترین میزان توجه کتاب فارسی هفتم به ریزمؤلفه‌های مختلف مسئولیت‌پذیری
۳. بررسی بیش‌ترین و کم‌ترین میزان توجه کتاب فارسی هفتم به ریزمؤلفه‌های مختلف خودباوری

تحلیل محتوای کتاب فارسی هفتم از حیث توجه به مسئولیت پذیری و ...

براین اساس پژوهش حاضر به منظور پاسخ به سوالات زیر نگاشته شده است:

۱. توجه کتاب فارسی هفتم به مسئولیت‌پذیری و خودباوری به چه میزان است؟
۲. کتاب فارسی هفتم به کدام ریزمؤلفه از ریزمؤلفه‌های مختلف مسئولیت‌پذیری نظیر وقت‌شناسی، بهانه‌نیارودن، پذیرش اشتباه خود، سعی و تلاش، نظم و وظیفه‌شناسی بیش‌ترین و کم‌ترین توجه را داشته است؟
۳. کتاب فارسی هفتم به کدام ریزمؤلفه از ریزمؤلفه‌های مختلف خودباوری نظیر مثبت‌اندیشی، انعطاف‌پذیری و بیان صادقانه باورهای درونی خود و حس رضایت از خود بیش‌ترین و کم‌ترین توجه را داشته است؟

ادبیات و پیشینه پژوهش

در نظام آموزشی متمرکز (از جمله نظام آموزشی ایران) بیشتر فعالیت‌های آموزشی و پرورشی در چارچوب کتاب درسی و محتوای آن انجام می‌شود (محمودی؛ ایمانی فر، ۱۳۹۹: ۲۶۶). از این نظر محتوای کتاب درسی به جهت نقشی که در تحقق اهداف ایفا می‌کند از اهمیت خاصی برخوردار است و تحلیل و بررسی این محتوا برای برنامه‌ریزی، تدوین، تغییر و روزآمد کردن نظام آموزشی اهمیتی مضاعف دارد (نیکلس و همکاران، ۱۳۸۱: به نقل از محمودی؛ ایمانی فر، ۱۳۹۹: ۲۶۶).

تحلیل محتوا شامل یک تحلیل نظام‌دار از متن است. متون شامل هر نوع نوشته‌ای از قبیل کتاب، مجلات، نامه‌ها، صورت‌جلسات، نوشته‌های نامه‌های تلویزیونی، رونوشت مصاحبه و نوشته‌های میدانی است. در اغلب تحلیل‌های محتوایی نمودارهای کمی، فراوانی را با هریک از کلمات مشخص یا موضوعاتی که در متون آمده، محاسبه می‌کند و سپس تحلیل‌های آماری را بر روی این فراوانی‌ها منتقل می‌سازند. در تحلیل محتوا ابتدا باید موضوع مورد مطالعه به دقت مشخص و معین شود. سپس جامعه آماری و جمعیت نمونه تعیین گردد. در مرحله بعد اثر یا آثاری که موضوع بحث هستند باید بارها مورد مطالعه قرار گیرد (رضوانی، ۱۳۸۹: ۱۵۲-۱۵۳).

از آنجایی که جوامع در حال پیشرفت، نیازمند افرادی مسئول و خودکفا هستند، مهم‌ترین و هدفمندترین بخش تربیت دانش‌آموزان از طریق نظام تعلیم و تربیت رسمی شکل می‌گیرد و اثرات آن را به گونه‌ای همه‌جانبه می‌توان در ابعاد مختلف فکری، اجتماعی، مذهبی، هنری و اخلاقی آنان مشاهده کرد. اهمیت‌گرایش کودکان و نوجوانان برای رعایت ارزش‌های اخلاقی و اصول پذیرفته شده اجتماعی، احساس تعهد و مسئولیت، توانایی برقراری ارتباط مؤثر، در جامعه امروزی بر کسی پوشیده نیست (کاظم‌پور؛ باباپور، ۱۳۹۶: ۷۳). مسئولیت‌پذیری با پیشرفت تحصیلی کودکان تاثیر مستقیم دارد. دانش‌آموزانی که مسئولیت‌پذیر باشند در درس‌های خود موفق‌تر

هستند؛ زیرا به تعهد خود عمل می‌کنند، با نظم هستند و هر چیزی را سر جای خود و سر وقت خود انجام می‌دهند، اگر کاری را قبول کنند، سعی می‌کنند به بهترین نحو ممکن آن را انجام بدهند؛ در کارهای خود برنامه دارند و بدون برنامه، کاری را انجام نمی‌دهند؛ برای وقت خود ارزش قائل هستند؛ به خود و دیگران احترام می‌گذارند و برای انجام کارها پشتکار بسیار خوبی دارند.

دانش‌آموزان مسئولیت‌پذیر در برخورد با مشکلات راحت‌تر می‌توانند کنار بیایند و سریع‌تر می‌توانند راه حلی برای رفع مشکل خود پیدا کنند و کمتر دچار دغدغه و نگرانی می‌شوند. این دانش‌آموزان به خاطر انعطاف‌پذیری، وقتی مشکلی برایشان به وجود می‌آید به جای غصه خوردن، سریع با مشکلات زندگی و دغدغه‌های روزمره‌شان کنار می‌آیند و مشکلات را باعث قوی‌تر شدن خود می‌دانند. این دانش‌آموزان از این که بتوانند کاری که به آنها واگذار شده‌است را به نحو احسن انجام دهند، احساس خوشحالی و غرور می‌کنند (شمس؛ زرگرچی، ۱۳۹۹: ۱۱۹-۱۲۰).

خودباوری شامل اعتماد بر توانایی‌های خویشتن برای اندیشیدن و مبارزه با چالش‌های اساسی زندگی است؛ یعنی توان اینکه به خودمان بگوییم: می‌توانم! ما خودباوری را به عنوان موردی ملموس برای پیشرفت شخص می‌دانیم که منعکس می‌شود. در اینکه فرد چگونه به خودش ارزش می‌دهد و چگونه خود را در سطوح مختلف روان‌شناختی می‌بیند. رسیدن به توانایی‌های یک فرد به عنوان یک انسان بدون خودباوری سالم امکان‌پذیر نیست و حتی یک جامعه هم نمی‌تواند سالم باشد بدون اینکه افراد آن برای خودشان ارزشی قائل شوند و به توان ذهنی خودشان اعتماد کنند. یکی از نشانه‌های یک فرد با خودباوری سالم این است که به توانمندی‌های خود واقف است و حقیقت را انکار نمی‌کند و قبولش دارد؛ در این جهت مدارس باید به طور جدی اجبار شوند که اصول خودباوری و عزت نفس را به دانش‌آموزان خود آموزش دهند. در واقع خودباوری ما را ارتقا می‌دهد، به ما انرژی می‌بخشد و ما را فعال می‌کند، راهی برای دست یافتن به اهداف الهام‌بخش است و به ما اجازه لذت بردن و افتخار کردن به آنچه به دست آورده‌ایم می‌دهد و ما را قادر می‌سازد خشنود باشیم (براندن، ۱۳۸۸: ۷-۵۵).

در ادامه به تعدادی از پژوهش‌ها که ارتباط نزدیک تری با پژوهش حاضر دارند، اشاره شده است:

مرادی (۱۴۰۰) در مقاله‌ای به تحلیل محتوای کتاب فارسی ششم ابتدایی از حیث توجه به مشارکت اجتماعی، استقلال‌طلبی، مسئولیت‌پذیری و خودباوری پرداخته است. جامعه آماری و نمونه پژوهش، کتاب فارسی پایه ششم و روش پژوهش، توصیفی از نوع تحلیل محتوا است. نتایج حاصل نشان داد که در دوره مورد بررسی به مشارکت اجتماعی، استقلال‌طلبی، مسئولیت‌پذیری و خودباوری آن گونه که باید، توجه نشده‌است و باید از مؤلفه‌های موردنظر در کتاب درسی استفاده کرد و در رفتار دانش‌آموزان جهت آمادگی برای حضور در اجتماع، نتیجه قابل قبولی گرفت.

_____ تحلیل محتوای کتاب فارسی هفتم از حیث توجه به مسئولیت پذیری و ...

پورخوئی و همکاران (۱۳۹۸) در مقاله‌ای به تبیین اهداف تربیت اسلامی نوجوانان با رویکرد مسئولیت‌پذیری پرداخته‌اند. جامعه آماری و نمونه، قرآن و روایات (شامل کتاب‌های منبع در زمینه حدیث و روایت) و روش پژوهش کیفی از نوع تحلیل محتوا بود. نتایج نشان داد که هدف غایی تربیت اسلامی، رساندن نوجوان به قرب الهی است و مهم‌ترین اهداف تربیت اسلامی با رویکرد مسئولیت‌پذیری اهداف اعتقادی، اقتصادی و علمی - آموزشی هستند.

کاظم‌پور و باباپور (۱۳۹۶) در مقاله‌ای به بررسی تاثیر آموزش صلح بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان پرداختند که جامعه آماری آن، دانش‌آموزان دختر پایه سوم متوسطه اول رودسر بودند که برای نمونه آماری ۳۸ نفر به طور هدفمند انتخاب شدند. روش تحقیق شبه آزمایشی بود و نتایج نشان داد که آموزش صلح باعث افزایش مسئولیت‌پذیری می‌شود و چه بسا بهتر است در محتوای کتاب درسی جایگاه ویژه‌ای برای این موارد در نظر گرفت.

روش پژوهش

در این تحقیق از شیوه علمی تحلیل محتوا استفاده شده و هر دو روش کمی و کیفی در آن به کار گرفته شده است. جامعه آماری در این پژوهش، کتاب فارسی پایه هفتم است و کل جامعه آماری به عنوان نمونه آماری در نظر گرفته شد. واحد تحلیل سطر است؛ از آنجایی که در نظم، سطر نداریم، هر بیت یک سطر در نظر گرفته شده است. در این پژوهش کدگذاری محتوا با استفاده از روش قیاسی انجام گرفته است. عناوینی که کدگذاری در این تحقیق براساس آنها انجام شد، ریزمؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری و ریزمؤلفه‌های خودباوری بودند که در ذیل به آن‌ها پرداخته خواهد شد:

ریزمؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری مد نظر در این پژوهش:

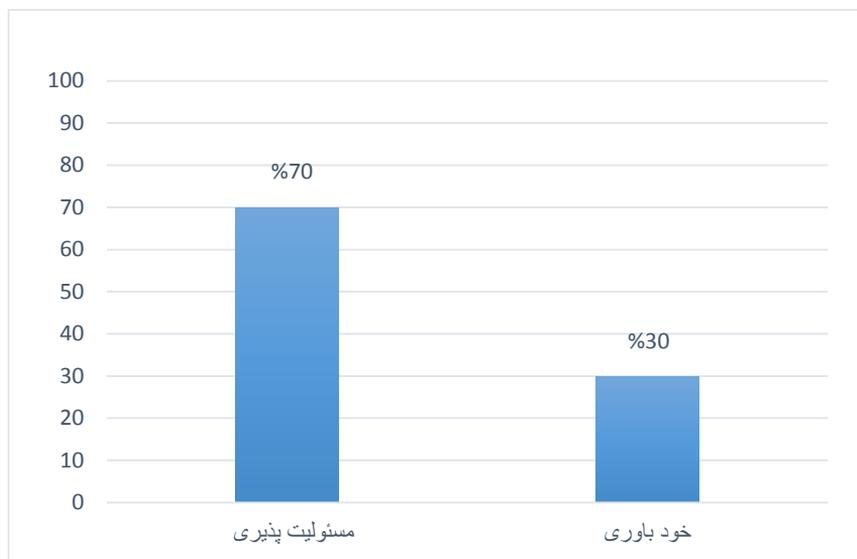
۱. وقت‌شناسی ۲. بهانه‌نیارندن ۳. پذیرش اشتباه خود ۴. سعی و تلاش ۵. نظم ۶. وظیفه‌شناسی ریزمؤلفه‌های خودباوری مد نظر در این پژوهش:

۱. مثبت‌اندیشی ۲. انعطاف‌پذیری ۳. بیان صادقانه باورهای درونی خود ۴. حس رضایت از خود بدین ترتیب کدگذاری سطور کتاب انجام گرفت و برای رسیدن به پایایی، بخش‌هایی از کتاب توسط دو کدگذار، کدگذاری شد و روایی آن هم با درگیری طولانی مدت پژوهشگر با پژوهش صورت پذیرفت.

در این تحقیق تحلیل کدهای انتخابی توسط نرم افزار spss انجام گرفت. فراوانی و درصد داده‌ها در قالب جدول و نمودار باهم مقایسه شد و تحلیل داده‌ها و آمارها به صورت کیفی و روش توصیفی انجام پذیرفت.

جدول ۱: توزیع فراوانی و درصد مؤلفه‌ها نسبت به یکدیگر

متغیر	سطر	درصد
مسئولیت‌پذیری	۱۶۴	۷۰
خودباوری	۷۱	۳۰
جمع کل	۲۳۵	۱۰۰

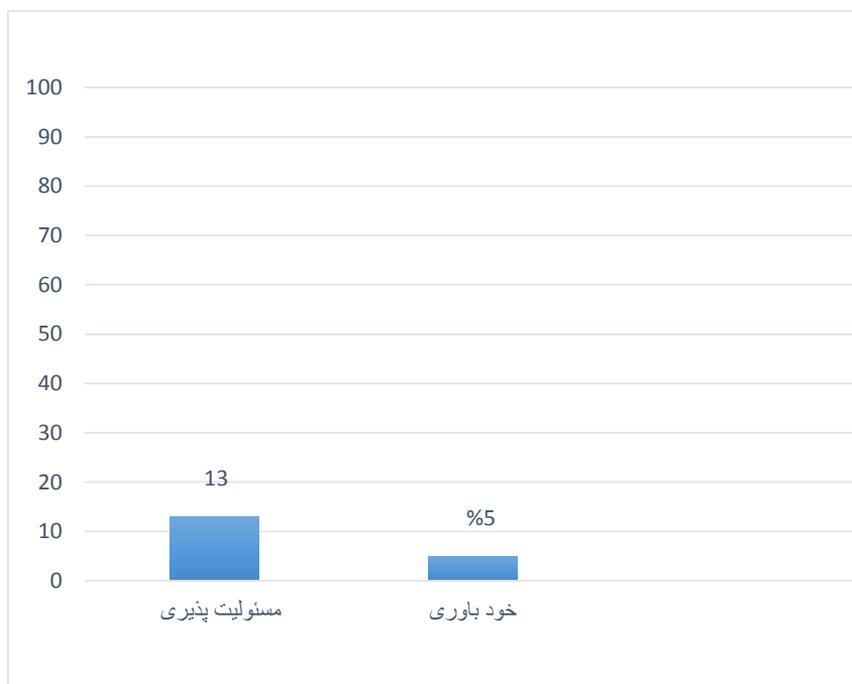

نمودار ۱: توزیع فراوانی و درصد فراوانی

جدول و نمودار فوق توزیع فراوانی و درصد فراوانی نمرات مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری و خودباوری نسبت به یکدیگر را نشان داده‌است؛ به ترتیب، بیش‌ترین فراوانی نمرات محاسبه‌شده برای مسئولیت‌پذیری برابر با ۱۶۴ سطر (۷۰ درصد) و کم‌ترین فراوانی نمرات محاسبه شده برای خودباوری با ۷۱ سطر (۳۰ درصد) است.

جدول ۲: توزیع فراوانی و درصد فراوانی مؤلفه‌ها نسبت به کل سطرها

متغیر	سطر	درصد
مسئولیت‌پذیری	۱۶۴	۱۳
خودباوری	۷۱	۵
کل سطرها	۱۲۵۹	۱۰۰

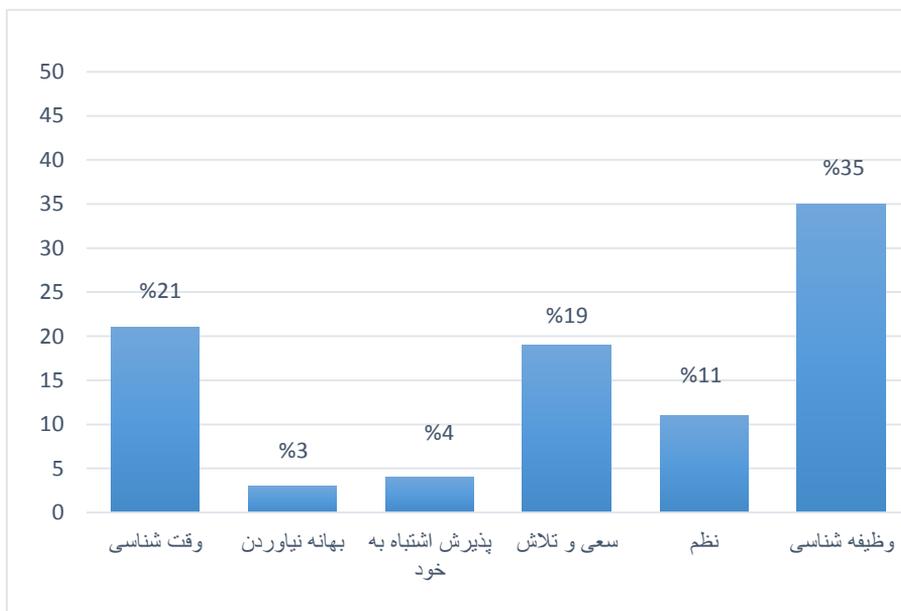

نمودار ۲: توزیع فراوانی و درصد فراوانی

جدول و نمودار فوق توزیع و درصد فراوانی نمرات مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری و خودباوری نسبت به کل سطرها را نشان می‌دهد. بیش‌ترین فراوانی نمرات محاسبه‌شده برای مسئولیت‌پذیری برابر با ۱۶۴ سطر (۱۳ درصد)، کم‌ترین فراوانی نمرات محاسبه‌شده برای خودباوری با ۷۱ سطر - (۵ درصد) است.

جدول ۳: توزیع فراوانی و درصد فراوانی ریز مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری (نسبت به یکدیگر)

متغیر	سطر	درصد
وقت‌شناسی	۴۲	۲۱
بهانه‌نیارودن	۵	۳
پذیرش اشتباه خود	۸	۴
سعی و تلاش	۲۳	۱۹
نظم	۱۵	۱۱
وظیفه‌شناسی	۷۱	۳۵
جمع کل	۱۶۴	۱۰۰

نمودار ۳: توزیع فراوانی و درصد فراوانی ریز مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری (نسبت به یکدیگر)

جدول و نمودار ۳ توزیع فراوانی و درصد فراوانی نمرات ریز مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری نسبت

به یکدیگر را نشان داده‌است؛ به ترتیب بیش‌ترین فراوانی نمرات محاسبه شده برای وظیفه‌شناسی

_____ تحلیل محتوای کتاب فارسی هفتم از حیث توجه به مسئولیت پذیری و ...
با ۷۱ سطر (۳۵ درصد) و کمترین فراوانی نمرات محاسبه شده برای بهانه‌نیارودن برابر با ۵ سطر-
(۳ درصد) است.

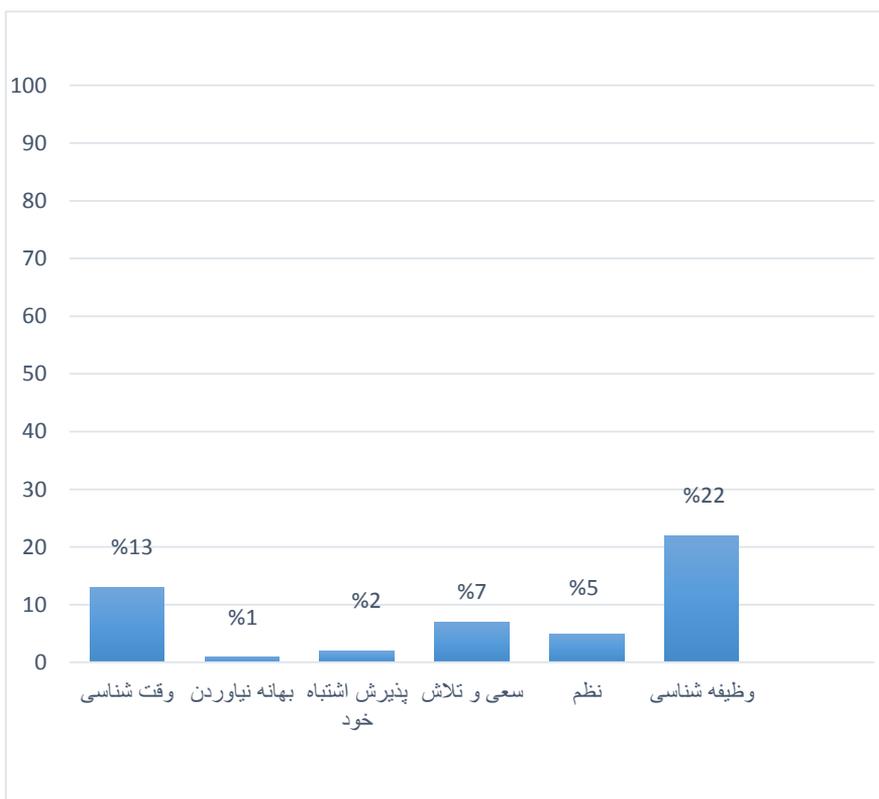
جدول ۴: توزیع فراوانی و درصد فراوانی ریز مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری (نسبت به کل سطرها)

متغیر	سطر	درصد
وقت‌شناسی	۴۲	۱۳
بهانه‌نیارودن	۵	۱
پذیرش اشتباه خود	۸	۲
سعی و تلاش	۲۳	۷
نظم	۱۵	۵
وظیفه‌شناسی	۷۱	۲۲
کل سطرها	۱۲۵۹	۱۰۰

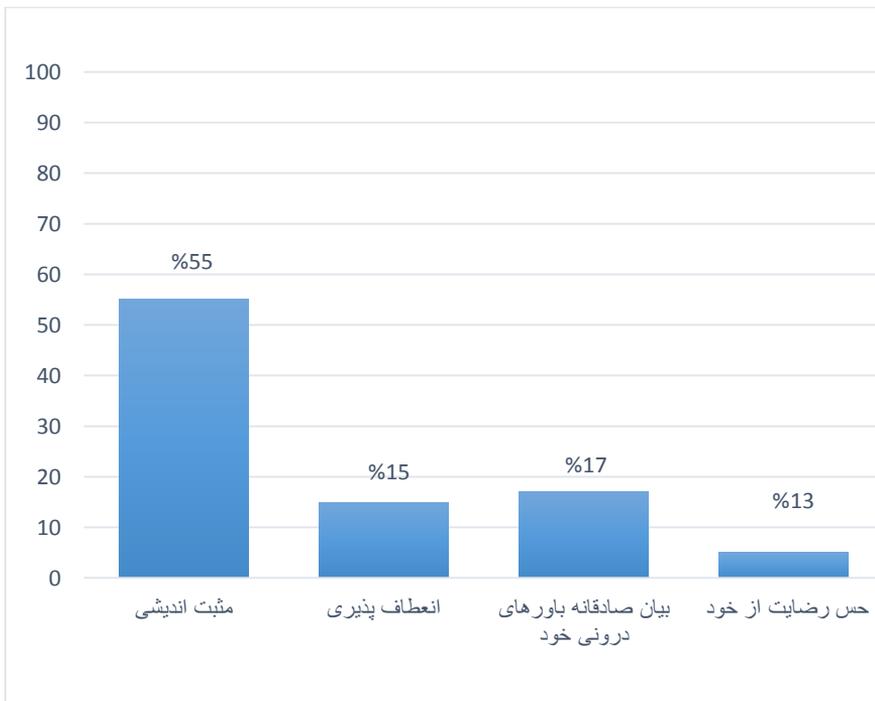
نمودار ۴: توزیع فراوانی و درصد فراوانی ریز مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری (نسبت به کل سطرها)
جدول و نمودار فوق توزیع فراوانی و درصد فراوانی نمرات ریز مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری
نسبت به کل سطرها را نشان داده است؛ به ترتیب، بیش‌ترین فراوانی نمرات محاسبه شده برای
وظیفه‌شناسی با ۷۱ سطر (۲۲ درصد) و کم‌ترین فراوانی نمرات محاسبه شده برای بهانه‌نیارودن
برابر با ۵ سطر (۱ درصد) است.

جدول ۵: توزیع فراوانی و درصد فراوانی ریز مؤلفه‌های خودباوری (نسبت به یکدیگر)

متغیر	سطر	درصد
مثبت‌اندیشی	۳۹	۵۵
انعطاف‌پذیری	۱۱	۱۵
بیان صادقانه باورهای درونی خود	۱۲	۱۷
حس رضایت از خود	۹	۱۳
جمع کل	۷۱	۱۰۰

تحلیل محتوای کتاب فارسی هفتم از حیث توجه به مسئولیت پذیری و ...

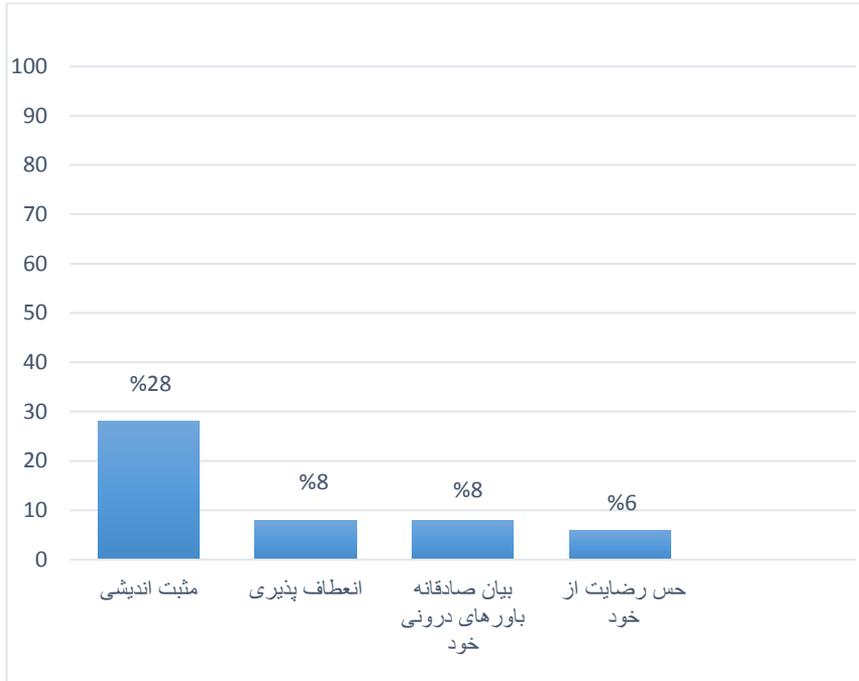

نمودار ۵: توزیع فراوانی و درصد فراوانی ریزمؤلفه‌های خودباوری (نسبت به یکدیگر)

جدول و نمودار ۵ توزیع فراوانی و درصد فراوانی نمرات ریزمؤلفه‌های خودباوری نسبت به یکدیگر را نشان داده شده است؛ به ترتیب بیش‌ترین فراوانی نمرات محاسبه شده برای مثبت‌اندیشی با ۳۹ سطر (۵۵ درصد) و کم‌ترین فراوانی نمرات محاسبه شده برای حس رضایت از خود برابر با ۹ سطر (۱۳ درصد) است.

جدول ۶: توزیع فراوانی و درصد فراوانی ریزمؤلفه‌های خودباوری (نسبت به کل سطرها)

متغیر	سطر	درصد
مثبت اندیشی	۳۹	۲۸
انعطاف پذیری	۱۱	۸
بیان صادقانه باورهای درونی خود	۱۲	۸
حس رضایت از خود	۹	۶
کل سطر	۱۲۵۹	۱۰۰

نمودار ۶: توزیع فراوانی و درصد فراوانی ریزمؤلفه‌های خودباوری (نسبت به کل سطرها)

جدول و نمودار فوق توزیع فراوانی و درصد فراوانی نمرات خودباوری را نسبت به کل سطرها نشان داده است؛ به ترتیب، بیش‌ترین فراوانی نمرات محاسبه شده برای مثبت‌اندیشی با ۳۹ سطر- (۲۸ درصد) و کم‌ترین فراوانی نمرات محاسبه شده برای حس رضایت از خود برابر با ۹ سطر- (۶ درصد) است.

جدول ۷: توزیع فراوانی و درصد فراوانی کل ریزمؤلفه‌ها

متغیر	سطر	درصد
وقت‌شناسی	۴۲	۱۸
بهبان‌نیاموردن	۵	۲
پذیرش اشتباه به خود	۸	۳
سعی و تلاش	۲۳	۱۰
نظم	۱۵	۶

تحلیل محتوای کتاب فارسی هفتم از حیث توجه به مسئولیت پذیری و ...

۳۰	۷۱	وظیفه‌شناسی
۱۷	۳۹	مثبت‌اندیشی
۵	۱۱	انعطاف‌پذیری
۵	۱۲	بیان صادقانه باورهای درونی خود
۴	۹	حس رضایت از خود
۱۰۰	۱۲۵۹	جمع کل

نمودار ۷: توزیع فراوانی و درصد فراوانی کل ریزمؤلفه‌ها

جدول و نمودار فوق، توزیع فراوانی و درصد فراوانی نمرات کل ریزمؤلفه‌ها را نشان می‌دهد؛

به ترتیب بیش‌ترین فراوانی نمرات محاسبه‌شده برای وظیفه‌شناسی با ۷۱ سطر (۳۰ درصد) و کم-

ترین فراوانی نمرات محاسبه‌شده برای بهانه‌نیاوردن برابر با ۵ سطر (۲ درصد) است.

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به اینکه در دورهٔ نوجوانی، فرد باید تصمیماتی دربارهٔ برخی از ارزش‌ها و روش‌های رفتاری خود بگیرد، یکی از عوامل اصلی که بتواند به انتخاب نوجوانان پختگی بخشد، میزان مسئولیت آنها در کارهای شخصی و اجتماعی است و تنها با پذیرش مسئولیت است که آنها می‌توانند به دنبال تغییر شرایط، دیدگاه‌ها و نتایج آنها باشند و اگر نه، فرد از اصلاح در زندگی خود باز می‌ماند. (سروش، ۱۳۹۱: ۱۹۵-۱۹۶) پرورش مسئولیت‌پذیری در دانش‌آموزان یکی از اهداف مهم نظام آموزشی است. انسان‌ها امروزه بیش از پیش نیازمند پذیرش مسئولیت برای زندگی و سرنوشت خود هستند و این امر میسر نمی‌شود مگر اینکه آموزش و پرورش آنها مبتنی بر افزایش درک کودکان و نوجوانان نسبت به نقش خود در تعیین سرنوشت و کیفیت زندگی خویش باشد و برای رسیدن به این اهداف باید سعی و کوشش و برنامه‌ریزی دقیق صورت گیرد- (حسینی قمی، ۱۳۹۱: ۱۹).

ما می‌توانیم به طور مستقیم روی خودباوری نیز کار کنیم و اگر چستی آن را درک کنیم می‌توانیم در درون خود نهادینه کنیم یا می‌توانیم دیگران را تشویق کنیم که آن‌گونه رفتار کنند. برای درک خودباوری و بهبود آن در خانواده، مدرسه و محل کار باید محیطی فراهم کنیم که تمرین‌ها و عوامل تقویت‌کنندهٔ خودباوری را حمایت کند (براندن، ۱۳۸۸: ۶۰).

از جملهٔ این برنامه‌ریزی‌ها و تمرین‌ها می‌توان به استفاده کردن از این مؤلفه‌ها در محتوای کتب درسی اشاره کرد؛ بنابراین براساس تحلیل محتوایی که از کتاب فارسی هفتم از حیث توجه به دو مؤلفهٔ مسئولیت‌پذیری و خودباوری به همراه تعدادی از ریز مؤلفه‌های آنها بر حسب محتوای سطور کتاب که ۱۲۵۹ سطر بود، انجام گرفت، شرح فراوانی به همراه درصدها به صورت زیر است:

۱. مؤلفهٔ مسئولیت‌پذیری در ۱۶۴ سطر از کتاب با توجه به ریز مؤلفه‌های زیر به کار رفته‌است:

وقت‌شناسی در ۴۲ سطر ۱۳ درصد، بهانه‌نیابردن در ۵ سطر ۱ درصد، پذیرش اشتباه خود در ۸ سطر ۲ درصد، سعی و تلاش در ۲۳ سطر ۷ درصد، نظم در ۱۵ سطر ۵ درصد و وظیفه‌شناسی در ۷۱ سطر ۲۲ درصد از کل سطور کتاب را به خود اختصاص داده‌اند. اما نسبت این ریز مؤلفه‌ها به یکدیگر به این صورت است که وقت‌شناسی در ۴۲ سطر با ۲۱ درصد، بهانه‌نیابردن در ۵ سطر با ۳ درصد، پذیرش اشتباه خود در ۸ سطر با ۴ درصد، سعی و تلاش در ۲۳ سطر با ۱۹ درصد، نظم در ۱۵ سطر با ۱۱ درصد و وظیفه‌شناسی در ۷۱ سطر با ۳۵ درصد به کار رفته‌است و بنابراین بیش‌ترین درصد مربوط به وظیفه‌شناسی و کم‌ترین آن مربوط به بهانه‌نیابردن می‌باشد که نیاز به توجه بیش‌تر دارد.

۲. مؤلفهٔ خودباوری در ۷۱ سطر از کتاب با توجه به ریز مؤلفه‌های زیر به کار رفته‌است:

_____ تحلیل محتوای کتاب فارسی هفتم از حیث توجه به مسئولیت پذیری و ...

مثبت اندیشی در ۳۹ سطر ۲۸ درصد، انعطاف پذیری در ۱۱ سطر ۸ درصد، بیان صادقانه باورهای درونی خود در ۱۲ سطر ۸ درصد و حس رضایت از خود در ۹ سطر ۶ درصد از کل سطور کتاب را به خود اختصاص داده‌اند. نسبت این ریز مؤلفه‌ها به یکدیگر به این صورت است که مثبت‌اندیشی در ۳۹ سطر با ۵۵ درصد، انعطاف پذیری ۱۱ سطر با ۱۵ درصد، بیان صادقانه باورهای درونی خود در ۱۲ سطر با ۱۷ درصد و حس رضایت از خود در ۹ سطر با ۱۳ درصد به کار رفته‌است. بنابراین بیش‌ترین درصد به کار گرفته شده مربوط به مثبت‌اندیشی و کم‌ترین آن، با اختلاف کمی از سایر ریزمؤلفه‌های خودباوری، مربوط به انعطاف پذیری می‌باشد.

در بررسی کلی، مسئولیت‌پذیری در ۱۶۴ سطر نسبت به کل سطور ۱۳ درصد و خودباوری در ۷۱ سطر نسبت به کل سطرها ۵ درصد بکار رفته است؛ بنابراین نشان می‌دهد که در کتاب فارسی هفتم از این دو مؤلفه استفاده شده اما میزان توجه به این مؤلفه‌ها با ۱۸ درصد فراوانی نسبت به کل محتوای کتاب، بسیار کم بوده‌است و نیاز به توجه بسیار بیش‌تر به این مقوله‌ها در کتاب فارسی هفتم حس می‌شود. این پژوهش از این حیث با نتایج به دست آمده در مقاله زمینه مرادی (۱۴۰۰) در یک راستا است.

با بررسی‌های انجام گرفته و مقایسه نسبت‌ها، نسبت دو مؤلفه مسئولیت‌پذیری و خودباوری به یکدیگر، ۷۰ به ۳۰ می‌باشد؛ بنابراین در کتاب فارسی هفتم به مسئولیت‌پذیری بیش‌تر از خودباوری توجه شده‌است. کاظم پور و باباپور (۱۳۹۶) که به بررسی تاثیر آموزش صلح بر مسئولیت‌پذیری پرداخته بودند به این نتیجه رسیدند که صلح باعث افزایش مسئولیت‌پذیری می‌شود و چه بسا بهتر است در محتوای کتاب درسی جایگاه ویژه‌ای برای این موارد در نظر گرفته شود. این نتیجه با پژوهش حاضر به این اشتراک می‌رسد که توجه به مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری در دوره راهنمایی لازم است.

تالیف کتاب‌های درسی باید براساس ویژگی‌ها و خصوصیات فکری و سنی دانش‌آموزان صورت گیرد؛ زیرا نقش مهمی را در شکل‌دهی به شخصیت افراد برعهده دارد. کتاب فارسی نیز با توجه به متون و اشعار تاثیرگذاری که دارد، نقش مهمی در نهادینه کردن برخی از مؤلفه‌های شخصیتی بر دانش‌آموزان برعهده دارد و چون در دوره نوجوانی مسئولیت‌پذیری و خودباوری برای دانش‌آموزان با توجه به اقتضای سنی آنها حائز اهمیت می‌شود؛ بنابراین وجود این مؤلفه‌ها در کتاب درسی فارسی دوره راهنمایی که توأم با نوجوانی است، حس می‌شود. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که علی‌رغم اهمیت این موضوع، توجه به دو مقوله‌ی مسئولیت‌پذیری و خودباوری در کتاب فارسی هفتم چندان رضایت‌بخش نیست و بسیار کم‌تر از نیمی از کتاب مزبور را به خود اختصاص داده‌است. با این وجود از بین مسئولیت‌پذیری و خودباوری به مسئولیت‌پذیری توجه بیش‌تری شده‌است. این در حالی است که ریزمؤلفه‌هایی نظیر: بهانه‌نیابردن و حس رضایت از

خود که تقریباً از ریز مؤلفه‌های مغفول مانده در کتاب درسی هستند، نقش مهمی در احساس مسئولیت و اعتماد به نفس دانش‌آموزان دارند؛ همچنین مقطع سنی راهنمایی، دوران گذر از مرحله تفکر (عینی) (به مرحله تفکر انتزاعی است و دانش‌آموزان این مقطع توانایی تجزیه و تحلیل بیشتری برای درک مفاهیمی از این قبیل دارند.

بر اساس نتایج این پژوهش، پیشنهاد می‌گردد که با توجه به این که دوره راهنمایی (متوسطه اول) متقارن با دوره نوجوانی است از مؤلفه‌هایی مشابه مسئولیت‌پذیری و خودباوری که در شکل‌گیری شخصیت دانش‌آموزان نقش دارند، در کتاب‌های درسی بخصوص کتاب‌های فارسی توجه مضاعف گردد.

منابع

- بختیاری، حسن (۱۳۹۱) «الگوی طرح تالیف کتاب درسی». مطالعات مدیریت بر آموزش انتظامی. (۲۰)۵، ۶۲-۳۹
- براندن، ناتانیل (۱۳۸۸) قدرت خودباوری، ترجمه بهاره دادرس، تهران: گلستان
- حسینی قمی، طاهره (۱۳۹۱) «مسئولیت‌پذیری در دانش‌آموزان». نشریه رشد آموزش مشاور. ۳۰، ۱۶-۱۹
- رضوانی، روح‌الله (۱۳۸۹) «تحلیل محتوا». عیار پژوهش در علوم انسانی. ۳، ۱۳۷-۱۵۶
- سروش، مریم (۱۳۹۱) «احساس مسئولیت فردی و اجتماعی، و دیگرخواهی و اعتماد اجتماعی مطالعه نوجوانان شیراز». جامعه‌شناسی کاربردی. ۲۳(۴۶)، ۱۹۳-۲۱۱
- شمس، زهرا؛ زرگرچی، سید عباس (۱۳۹۹) «نقش فضای سبز محیط مدرسه در مسئولیت‌پذیری». روانشناسی و علوم رفتاری ایران. ۲۲، ۱۱۵-۱۲۲
- کاظم پور، اسماعیل؛ باباپور واجاری، مریم (۱۳۹۶) «تاثیر آموزش صلح بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان». رهیافتی نو در مدیریت آموزشی. ۳۲، ۶۵-۸۲
- مجیدپور خوئی، محمد؛ محبی، علی؛ ایمانی نائینی، محسن (۱۳۹۸) «تبیین اهداف تربیت اسلامی نوجوانان با رویکرد مسئولیت‌پذیری». پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی. ۴۵، ۱۷۱-۱۹۶
- محمودی، سیروس؛ ایمانی فر، حمیدرضا (۱۳۹۹) «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی از نظر توجه به اهداف تربیت اجتماعی نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران». اسلام و علوم اجتماعی. ۱۲(۲۳)، ۲۶۳-۲۸۴
- مرادی، فریبرز (۱۴۰۰) «تحلیل محتوای کتاب درسی فارسی پایه ششم ابتدایی از حیث توجه به مشارکت اجتماعی، استقلال طلبی، مسئولیت‌پذیری و خودباوری». همایش ملی پژوهش‌های حرفه‌ای روانشناسی و مشاوره با رویکرد از نگاه معلم. میناب: دانشگاه هرمزگان
- نیکلس؛ ادری؛ هاوارد. (۱۳۸۱) راهنمای عملی برنامه ریزی درسی، ترجمه داریوش دهقان، تهران: قدیانی.
- یارمحمدیان، محمدحسین. (۱۳۹۷) اصول برنامه ریزی درسی، تهران: یادواره کتاب